

Doğal Kaynaklarımız ve Darboğazlarımız

Doç. Dr. Kemal GÜLEÇ *

1 — GİRİŞ :

Memleketimiz siyasi, sosyal ve ekonomik bakımdan büyük sıkıntılar içersinde bulunmaktadır. Pek çok problemlerimiz, zamanında çözülemediğinden dolayı üst üste birikerek yığılmış ve adeta altından kalkılamıyacak boyutlara ulaşılmıştır. Dışa bağımlı ekonomik bir yapıya sahip olduğumuzdan, her geçen gün, büyüyen bu sıkıntılar günlük hayatınızı etkilemekte, geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmekte ve dolayısıyla ekonomik darboğazlar, siyasi ve sosyal gelişmelere sebep olmaktadır.

Gelişmiş olan ülkeler, elde ettikleri üstünlüklerini ekonomik alanda sahip oldukları, malzeme - teçizat, harp silah ve araçları, ve teknoloji sayesinde sürdürmektedirler. Sanayi mamüllerinin üretiminde kullanılan ham malzemeleri ya dışardan ithal yoluyla veya kendi kaynaklarından üretmektedirler. Geri kalmış veya kalkınmakta olan ülkeler ise genellikle hammaddeleri dışardan almak durumunda kalmakta ve bunun sonucunda borçlanma yolunu seçerek dışarıya bağımlı hale gelmektedirler. Türkiye de, bugün aynı duruma gelen ülkelerin başında bulunmaktadır.

Bugüne kadar hammaddelerimiz değerlendirilmediğinden, yerli hammadde kaynaklarına dayalı sanayiler yerine, tüketime dönük ve hammaddesi ithale bağlı sanayiler kurulması ön planda tutulduğundan dışarıya muhtaç duruma düşürülmüşüzdür. Bu gibi, yerli hammadde kaynaklarına bağlı olmayan sanayilerin geliştirilmesi dışa bağımlılığı artırmaktadır.

Geri kalmış veya gelişmekte olan bütün ülkelerde bu durum aynen geçerlidir. Dış borçlanma ile hammadde veya ara malı ithali suretiyle tüketimi karşılamak çıkmaza girmiştir. Bu sebeple, yerli hammadde kay-

* Sakarya D.M.M. Akademisi, Adapazarı.

naklarına dayalı olmayan sanayileşme modelleri terkedilerek tüketim ekonomisi durdurulmak ve gerçekçi, biraz sıkıntı gerektiren, fakat dışardan yardım alma yerine yerli hammadde kaynaklarını geliştirme ve bir üretim seferberliği yoluna gidilmesi zarurettir.

Dış borçlanma ile kalkınmak mümkün değildir. Son 30 yıl esnasında modeli takip edilen yalınış ve batıya bağlı bir sanayi sisteminin sonucu olarak, 30 milyar dolar civarındaki borçlar, bugün halâ büyük boyutlarda borç alma kuyruğuna girmemizi önleyememiştir.

Yeryüzünde bulunan kalkınmış sanayi ülkelerinin hiçbirisi, dışarıya bağlı hammadde kaynaklarına dayanarak kalkınmamışlardır. Fakat sanayileştikten sonra dışardan geri kalmış ülkelerden hammadde ithaline hız vermişlerdir. Bugün dünya hammadde üretiminin % 80'inin sanayi ülkelerine ait olduğu kabul edilmektedir. Geri kalmış ülkelerin % 90 (Sayıları 120 civarındadır.) hammadde ihtiyaçlarını dışardan temin etmektedirler. Bu durum Türkiye içinde doğrudur. Türkiye bugün hammadde ve aramalı talebinin % 80'e yakını ithalatla karşılamaktadır.

Birleşmiş milletler teşkilatının, raporlarına göre,

- 1 — Sanayi ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki açığın 2000 yılında da aynı olacağı,
- 2 — Hammadde üretim artışının nüfus artışından % 2 - 3 fazla olacağı,
- 3 — Kalkınmakta olan ülkelerin hammadde arama ve değerlendirilmesine öncelik vermeleri gerekeceği,
- 4 — Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma hızı arttıkça, dış borçlanmada artacağı,
- 5 — Hammadde fiyat artışlarının gerikalmış ve gelişmekte olan ülkeleri etkileyeceği,

kabul edilmektedir.

Bugün dünyanın nüfusunun % 25'ine sahip kalkınmış ülkeler dünya gayri safi hasılanın % 75'ini almaktadırlar. Geriye kalan ve sayıları 120 kadar olan gelişmekte olan ülkeler ise ancak % 25 gelir elde edebilmektedirler.

19. asrın başlarında sanayileşme hareketlerinin başlaması ile birlikte, bugünkü gelişmiş olan ülkeler sahip oldukları hammaddelerine veya sömürge olarak kullandıkları ülkelerin doğal kaynaklarını kullanmak su-

retiyile ileri teknik imkânlarla sahip olmuşlardır. Bu avantaj bugün ileri ülkelerin en önemli kaynaklarını teşkil etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler belki başlangıçta bir az sıkıntı çekerek kendi kaynaklarına yönelselerdi, bugünkü kadar büyük dış ticaret açığı veremeyecelerdi.

Meselâ 1950'lerde Türkiye dış ticaret dengesi bakımından hatırı sayılır bir ülke durumunda idi. Elde ettiği avantajları kendi kaynaklarına dayanarak yapsa idi bu günkü hale düşmesi önlenebilirdi. Hatta daha sonraki yıllarda 1, 2 ve 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) dönemlerinde dış borçlanmaya bağlanarak kalkınma modeli seçilmesi fevkalade zararlı ve dönüşü zor bir ortam meydana getirmiştir. Bu devrede işlenen en büyük hata ise, dış borçlanma ile tabii hammaddeleri çıkarmak, bunları çıkaracak makina - imalat tesisleri kurmak yerine, suya ve tüketime dayalı lüks tesislerin kurulması zaman, para ve ilkeler bakımından tam bir israf yılları olmuştur.

Son 15 yıllık kalkınma plânı dönemlerinde nüfus süratle artarken ülkemiz israfcı ve tüketici bir toplum haline getirilmiştir.

Bu gün ülkemizde sanayi tesislerinde çalışan işçilerin maliyet giderilerine olan etkileri % 50 - 60 dolayındadır. Buna rağmen yapılan toplu sözleşmelerin hiçbir kimseye vararı dokunmamaktadır. Hammadde dışardan ithal edildiğinden, döviz yokluğundan fabrikalar kapanmakta, ulaşım imkanları felce uğramakta ve her şey pahalı olarak elde edildiğinden enflasyon körüklenmektedir.

Bu yanlış gidişi durduracak olan çözüm elimizdedir. Milli Çözüm adı verilen ve kendi hammadde kaynaklarımıza dayalı tesislere ağırlık verilerek suretiyle, dış borçlanma yerine kemer sıkma ve doğal kaynaklarımızı en kısa yoldan değerlendirme yapmak zorundayız.

Kaynaklarımız nedir? Hedeflerimiz nelerdir. Bu hedeflere varmada öncelikler nerelere verilmelidir?

Bu yazıda bu mevzular işlenecektir.

2 — HAMMADDE POTANSİYELİMİZ

Bir ülkede bulunan tabii kaynakların (doğal hammaddelerin) insanların ihtiyacını karşılamada kullanılması teknik imkânlarla olmaktadır. Günümüzde sanayinin hammadde ihtiyacını tarım ve madencilik sektörleri karşılamaktadır. Tarım sektörü tüketim ve gıda malzemeleri sana-

yiine, madencilik sektöründe tüketim, üretim ve ara malları sanayilerinin tümüne hammadde temin etmektedir.

Doğal hammadde kaynaklarımız fonksiyonları itibari ile 3 ana başlık altında toplanmaktadır.

- 1 — Metal Madenler,
- 2 — Sanayi Hammaddeleri,
- 3 — Enerji Hammaddeleridir.

Bu 3 hammadde kaynağı açısından petrol dışında zengin potansiyele sahip bulunmaktayız. Tablo: 1'de bilinen cevher kaynaklarımız gösterilmiş bulunmaktadır. Bu rakamları bakıldığında Dünya hammadde rezervlerinin binde 3'ünün memleketimizde bulunduğu görülmektedir. Dünyaya nüfusunun % 1'inin Türkiye'de yaşadığı kabul edilirse, bu rakam küçümsenemeyecek büyüklüktedir.

Türkiye'de bulunan ve Tablo: 1'de görülen ham maddeler sanayimizin her kesiminde işe yaramakta çimento, şeker, kâğıt, demir - çelik, makina - imalat, alüminyum, plastik ve kimya sanayimizin hammadde ihtiyacının giderilmesinde kullanılmaktadır.

Burada bizim üzerinde hassasiyetle duracağımız husus, bu kadar çok çeşitli hammadde bulunmasına rağmen, bunlardan ne nisbette faydalandığımız olacaktır. Başka bir ifade ile miktarları az da olsa bile, çeşitleri bakımından değişik hammaddelere sahip olan memleketimizde, sanayimizin ihtiyacının dışardan temin edilme durumunda kalınması üzücüdür.

1978 yılında 1140,2 Milyar TL. olan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) 4. BYKP döneminde % 8.2 oranında artarak 1983 yılında 1693.3 milyar TL. ya ulaşması hedef alınmıştı. Bu yıl içinde sanayimiz payının % 29.5 dan % 31.8'e yükselecek ve tarımın payı ise % 22.2 den % 19.4'e düşecektir. Bu dönemde sanayî üretiminin yılda ortalama % 11.7 oranında artması hedef alınmıştır. Sanayinin alt sektörü olan madencilik üretiminin yılda % 16, enerji üretiminin % 13.9 artması öngörülmüştür. Durum böyle olduğuna göre hangi programla ve hangi üretim araçları ile hammaddede üretim imkanlarımızın arttırılması sağlanacaktır. İşte bu soruya cevap verebilmek maksadiyle, üretim yapımızı incelememiz gerekmektedir.

Tablo: 1 — Türkiye'nin Bilinen Hammadde Rezervleri (1000 ton)

METAL MADENLER :		Enerji Kaynakları	
Boksit	489.322	Mermer	1.579.066
Bakır (% 1.3 Cu)	225.708	Fluorit	178
Pirit	28.732	Tuz	271.000
Oksitli Çinko (% 5.5 Zn)	51.384	Alçı Taşı	1.800.000
Karbonatlı Çinko (1010.48 Zn)	11.777	Bentonit	646.356
Kursun (% 2.2 Pb)	45.582	Zımpara	1.872
Demir	1.095.055	Kuvars Kumu	310.900
Clva	4.798	Kuvarsit	30.000
Wolfram	14.818	Feldspat	110
Krom	17.318	Kil - Kaolen	100.000
Manganez	19.080	Kireç Taşı	1.500.000
SANAYİ MADDELERİ :		Dolomit	1.200
Manyezit	35.885	ENERJİ KAYNAKLARI	
Bor Tuzları	155.089	Taşkömürü	1.276.000
Fosfat Kayası	250.000	Linyit	5.931.259
Kükürt	1.900	Bitümlü Şist	280.000
Barit	20.763	Asfaltit	35.000
Asbest	4.917	Petrol	57.000
Perlit	2.629.460	Su	100 Milyar KWh Enerji eşdeğeri

3 — ÜRETİM YAPIMIZ

Tablo: 1'de de, görüldüğü gibi, uzun yıllardan beri tesbit edilmiş bulunan bu hammaddelere yeni rezervler temin edilmemektedir. Bilgi noksanlığından ve dışa bağlı üretim tesislerine öncelik verildiğinden üretimimizi artırmakta mümkün olamadığından ihtiyacımız olan ham veya yarı mamül mallar dışardan getirilmektedir.

Bor Tuzları bakımından Dünya rezervlerinin büyük bir kısmı memleketimizde bulunmaktadır. Keza Eskişehir taşı bizim memleketimize has bir hammaddedir. Kromit, Manyezit, Mermer, perlit, barit, antıman, zımpara taşı, fosfat kayası, manyezit, kil, feldspat üretiminde gözle görülen bir artış sağlanamamaktadır.

Tablo: 2 de 1977 - 78 yılına ait üretim ve tüketim durumları gösterilmiştir.

Tablo: 3 de görüldüğü gibi üretim birçok kalemden tüketimi karşılamaktan uzaktır. Ayrıca bazı mallarda tüketim miktarı üretimle kısıtlı kalmaktadır. Dolayısıyla yapılan üretim aynı zamanda tüketim değeri olarak görülmektedir. Esasen her plânlı dönemde veya her yıllık prog-

ramlarda belli bir üretim hedefi seçilmektedir. Bu güne kadar bu hedefleri tutturmak mümkün olamamıştır (Tablo: 4).

Tablo: 2. 1977 - 1978 Yılına ait Hammadde, Üretim ve Tüketim (1000 ton)

Hammadde	Üretim		Tüketim	
	1977	1978	1977	1978
Demir	3.422	3.990	4.088,8	3.645,3
Boksit	404	409,4	404,2	175
Bakır ve Bakırlı pirit	1.764,7	1.785,8	1.763,6	1.786,8
Kurşun	270	310	270	320
Cıva	87,6	165	87,6	165
Antimuan	111,6	112,5	109,6	112,5
Manganez	19,3	20	50	22
Krom	576	400	930,3	75
Volfram	42,8	46,3	—	—
Bakır Konsantre	110	115,8	—	—
Pirit Konsantre	24,5	77,4	—	—
Kükürt	20	26	50	75
Fosfat Kayası	24,6	23,6	663,6	265
Manyezit	500,5	504	192,5	215
Bor Tuzları	738,6	828,9	123,6	139,3
Kaya Tuzları	262,9	207	285	207
Feldspat	75,2	85	—	—
Krom	8	10	—	—
Kuvarsit	155	170	—	—
Kuvars Kumu	272	250	—	—
Döküm Kumu	95	100	—	—
Asbest	37,5	53,4	79,2	11
Talk	41	51	41	51
Eskişchir Taşı	455,8	510	323	300
Şiferton	75	80	75	75
Refrakterkil	269,5	300	269,6	300
Kaolin	123	140	128	140
Barit	201	131,1	60	70
Dolomit	480	550	480	550
Bentonit	58	60	54,6	60
Kireç Taşı	19.121	22.000	19.119	22.000
Çimento Kili	5.054	6.000	5.054	600
Alçı Taşı	900	1.000	930	10
Mermer	118,6	120	106	110
Agrega	86	92	86	92
Tuğla - Kiremit Toprağı	17,4	18	113	18

Tablo: 4 de bazı önemli mallarda üretim hedefi ve gerçekleştirme miktarları verilmiştir. Bu tabloya baktığımız zaman büyük hedefler seçilmekte, fakat bunlara hiçbir zaman erişilemediği görülmektedir. Öyleyse önümüzdeki yıllarda büyüyen ihtiyaçlarımızı hangi yollarla ve nasıl karşılayacağımızın artık bir tesbiti gerekmektedir.

Tablo : 3— Bazı Ham Maddelerde Üretim ve Üretim Hedefleri
(1978 Fiyatları ile değeri, Milyon TL.)

Hammadde	1972	1977	1983 Hedefi
Demir	756	1198	4420
Bakır ve Bakırlı Pirit	355	352	1400
Kurşun	542	432	1371
Cıva	195	57	—
Mangenez	7,6	12	12
Krom	782	785	817

Tablo: 4 de görülen 1983 yılı hedefine erişebilmek ve diğer madencilik yatırımları için IV. Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde Metal Madenlerde 16.000.000.— TL. Sanayi Hammaddeleri için 5 milyar TL. Birincil Enerji Kaynakları için 73 milyar TL. para harcanması öngörülmektedir. Bu yatırımların gerçekleştirilmesi ve süratlendirilmesi zarureti mevcuttur. III. Beş yıllık kalkınma planı döneminde bilhassa 1977-78 yıllarında işletmelerin kapasite kullanımı çok düşük seviyelerde kalmıştır. 1977 ve 1978 yılında sırasıyla Blister bakır üretiminde % 40, % 36, Sıvı alüminyumda % 85, % 53. Ferrokromda % 22, % 50; Broksda % 42,5, % 38; Kükürtte % 57, Linyitte % 90, Ham demirde % 61 de kalmıştır.

Tablo : 4— 1972—77 Döneminde Bazı Mallarda Üretim Gerçekleşmesi ve 1983 Hedefi (1000 ton)

Madde İsmi	1972	1977	1977	1978	1983
	Fiili	Hedefi	Fiili	Fiili	Hedefi
Demir Cevheri	2159	5500	3422	4100	12630
Ham Petrol	3338	5000	2713	2685	6000
Bakır	1777	4847	1763	1950	7000
Taş Kömürü	4650	5200	4405	4500	6000
Linyit	7271	19150	13000	15000	51550

Şimdi yukardaki açıklamalardan da görüldüğü gibi, hedef seçiyorsunuz, hedeflerin ancak yarısında kalıyoruz. Bu durum her yıl giderek ve artarak devam ediyor. Sanayimiz hammadde sıkıntısı çekiyor. Yerli kaynak

işletilmiyor. Dışardan borç arıyoruz. B1 durumu durdurmalı sağlıklı programlar yapılarak her yıl üretim artışı sağlanmalıdır.

4 — HAMMADDE İHTİYACIMIZ

Memleketimiz süratle gelişmek ve sanayileşmek mecburiyetindedir. Hemen hemen herçeşit hammaddemiz bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yetersiz ve belki bir kısmı da kalite itibarı ile istenen evsafa olmayabilir. Fakat çeşitli özellikte ve karakterde malzemelere sahip olduğumuz ilgili tablolardan görülmektedir.

Bu hammaddelerin bir an önce büyük miktarlarda üretilmesi ve ihtiyacımız olan yerlerde süratle kullanılması bir mecburiyet halindedir. 1995 yılında 4 milyon ton kâğıta ihtiyacımız olacak ve bu miktar kâğıdı Türkiye'de üretmemiz gerekecektir.

Bu miktar kâğıdı üretebilmek için,

200.000	ton	Tuz
280.000	»	Soda
130.000	»	Kireç Taşı
90.000	»	Sülfat Asiti
65.000	»	Kükürt
45.000	»	Kalker
300.000	»	Kaolin
10.000	»	Talk'a

ihtiyacımız olacaktır.

Bir tek ürün elde etmek için ne kadar değişik hammadde kullanmakta olduğumuz yukarıda açıkça görülmektedir. Keza 1 milyon ton çelik üretimi için;

1.981.000	ton	Demir Cevheri
1.600.000	»	Kok Kömürü
443.000	»	Kireç Taşı
146.000	»	Dolomit
33.000	»	Mangenez
10.000	»	Sülfat Asidi
2.000	»	Flüorit
38.000	»	Ateş Tuğlası
22.000	»	Kum'a

ihtiyaç olmaktadır.

1976 Yılı Ağır Sanayi Yatırım programına giren ve 1982 yılında üretilmesi gereken ham çelik miktarının 12 milyon ton olacağı düşünülecek olursa asgari bu hammaddelerden

23	milyon ton	Demir Cevheri
20	»	Kömür
5	»	Kireç Taşı
120	»	Sülfat Asid'inin

ve diğer hammaddelerin kullanılması gerekecektir. Halbuki Tablo: 4'de görüldüğü gibi 1983 yılında 12630 ton demir cevheri ve 6000 ton kömür üretim hedefi seçilmiştir. Bu istenen üretim seviyelerine gelebileceğimizi gösteren en önemli faktörlerden birisidir. Bu durumda ya nihai mamülü dışardan getireceğiz veya hammaddeyi ithal edeceğimiz anlamını taşımaktadır. Son aylarda şeker ithaline ödediğimiz para gibi bir durum ortaya çıkacaktır.

1977 yılında cam sanayiinde

340.000	ton	Silis Kumu
40.000	»	Dolomit
15.000	»	Kireç Taşı
40.000	»	Soda
11.000	»	Feldspat

kullanılmıştır. 2000 yılında Gübre Sanayimizin

970.000	ton	Nafta
300.000	»	Fuel Oil
8.000.000	»	Kömür
4.200.000	»	Fosfat Kayası
880.000	»	Kükürt

talebi olacağı hesaplanmaktadır. Bütün bu ve buna benzer hallerde, sanayimizin her çeşit hammaddelere ihtiyacı olmaktadır.

Yıllık programlara da, gerek fiilen gerçekleştirilen rakamlar ve gerekse sanayimizin bugünkü duruma eriştiği seviyeler dikkate alınarak dar boğazların üzerine öncelikle gidilmesi gerekmektedir.

Hammadde ekonomisi dışa bağlı olan bir ülkenin kalkınması mümkün değildir. Hatta yalnız ithali kesmek değil, hammadde ihraç eden bir ülke haline gelmek artık bugün için kaçınılmaz bir durum göstermektedir.

5 — TEDBİRLER NE OLMALIDIR

Aşırı dış borçlara ümit bağlamadan kendi kendine yeteri kadar kalınabilmek ve her yıl artan dış ticaret dengesini lehimize çevirebilmek için bir takım ciddi tedbirlere başvurulmalıdır. Bu tedbirlerin alınmasında, dış şartların telkin ve tedavisi yerine Milli bir çözüm gözönüne alınmalı ve bazı kaideler sırası ile tatbik edilmelidir.

Bu bakımdan öncelikleri tesbit ederken aşağıdaki hususlara bakılmalıdır.

1 — Şeker ithali yerine şeker fabrikası kurulması ön planda tutulmalıdır.

2 — Gübre ve gübre hammaddeleri ithali yerine gübre hammaddelerini yurt içinde üretecek makina ve teçhizata öncelik verilmelidir.

3 — Çelik sanayi kurarken kok kömürü, ateş tuğlası ve maden işletmesi tesisleri ile bu hammaddeleri üretecek olan Makina - İmalat Sanayi kurulmalıdır.

4 — Petro - Kimya tesislerinin ve kâğıt sanayi dallarında ham malzeme ve mamul malzeme ithalatı yerine, bu sanayi dallarının ihtiyacı olan bir çok hammaddelerin üretilmesine ağırlık verilmelidir.

5 — Seramik - Refrakter - Cam ve Çimento gibi taş toprak sanayilerinde hızlı bir üretim seferberliği yapılmalı ve hammadde işletme tesisleri kurulmalıdır.

6 — Enerji ithali yerine Birinci Enerji Kaynaklarımız üretecek tesislere ve bunun için lüzumlu olan iş makinalarını ithal yerine makina fabrikaları kurulmalıdır.

7 — Baraj inşaatına geçerken aynı zamanda inşaatta ve enerji elde etmede kullanılan bilumum makina, malzeme ve türbinlerin yerli yapımını sağlayan ağır sanayi yatırımlarına öncelik verilmelidir.

Bu ve buna benzer örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Maksadımız örnek çoğaltmak yerine, darboğazlarımızın neler olduğunu göstermektir.

Sonuç olarak görülmektedir ki, ülkemizde çok çeşit hammadde vardır.

Bazı yanlış tercihlerle bu hammaddeleri çıkaracak işleyecek ve üretime geçirecek sanayi tesisleri yerine, tüketime dönük ve hammaddesi dışardan ithal edilecek şekilde tesisler kurulmuş ve bugün milletimiz bir

tüketim toplumu haline getirilmiştir. Tüketim toplumundan kurtulmanın yolu kemerleri sıkmak, kaynaklarımıza yönelmek ve yerli hammaddeyi çıkarmak olmalıdır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- DPT (1977) : Metal Dışı Madenler.
- DPT (1980) : 1980 Programı.
- DPT (1979) : IV. Beş Yıllık Kalkınma Programı.
- GÜLEÇ, K. (1979) : Doğal Kaynaklarımız ve Hammadde Darboğazı. Özel Yayın.
- ISKUT, İ. (1975) : Türkiye Hammadde Sorunu. Tür. Mad. ve Bil. Tek. Kon.
- SEYHAN, İ. (1978) : Kalkınan Ülkelerde Hammaddesiz Sanayileşme Çıkmışı. Teknik El. Birliği Sanayi ve Ekonomi Kongresi.
- STB (1977) : Sanayi Hamlesi. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 1977 Yayını.